

دموکراسی مکتبی

یا

مردم سالاری دینی

جلد دوم

علی عرب‌سرخی اردستانی

سرشناسه	: عرب سرخی اردستانی، علی، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور	: دموکراسی مکتبی یا مردم سالاری دینی (جلد دوم) / علی عرب سرخی اردستانی.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: (ج. ۲: ۴۷۰ ص.)، ۲ ج.
شابک	: (دوره) 5 - 315 - 212 - 964 - 978 (ج. ۲) 8 - 314 - 212 - 964 - 978
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: نمایه. کتابنامه: ص. ۴۶۷ - ۴۷۰؛ همچنین بصورت زیرنویس.
موضوع	: اسلام و دموکراسی / اسلام و سیاست - - ایران / دموکراسی - - جنبه های مذهبی.
زبان	: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، معاونت پژوهشی. مؤسسه چاپ و نشر عروج.
رده بندی کنگره	: ۸ د ۴ ع / ۱۴ / ۲۳۰ BP
رده بندی یو بی	: ۲۹۷ / ۴۸۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۱۷۲۱۸۴

کد / م ۲۸۵۳

مؤسسه چاپ و نشر عروج

دموکراسی مکتبی یا مردم سالاری دینی (ج. ۲)

نویسنده: علی عرب سرخی اردستانی

ناشر: چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س))

چاپ اول: ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت دوره: ۳۹۰۰۰ تومان

• خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و قهر رازی، فروشگاه مرکزی، تلفن: ۰۶۶۴۰۴۸۷۳ - دورنگار: ۰۶۶۴۰۰۹۱۵

• خیابان انقلاب، تقاطع حافظ، فروشگاه شماره ۱، تلفن: ۰۶۶۷۰۱۲۹۷

• مراکز پخش: خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای ژاندارمری، فروشگاه شماره ۲، تلفن: ۰۶۶۹۵۵۷۳۷

• حرم مطهر حضرت امام خمینی (س)، ضلع شمالی، فروشگاه شماره ۳، تلفن: ۰۵۵۲۰۳۸۰۱

• کلیه نمایندگیهای فروش در استانها

نشانی الکترونیکی: pub@imam-khomeini.ir

فهرست مطالب

پیش گفتار	۱
فصل اول: تحلیلی بر نهضت مشروطیت	
۱. مهم ترین حادثه تاریخی	۷
۲. منظور از حکومت اسلامی چیست؟	۱۹
۳. اهداف حکومت دینی	۲۱
۴. تفسیر مشروطیت از نگاه مشروطه خواهان	۲۴
۵. مشروطه در بوته نقد عالمان مشروطه خواه	۲۹
۶. ماهیت و روند تحول اندیشه مشروطه خواهی	۳۴
۷. ماهیت مشروطه از نگاه مشروطه خواهان	۳۷
قانون گذاری	۳۷
پاسخ عالمان مشروطه خواه	۳۸
آزادی با مفهوم «حریت» و «مساوات»	۴۱
۸. نظام سیاسی مشروطه	۴۵
تحلیلی از تاریخ مشروطیت	۶۳
جمع بندی مباحث	۶۵

فصل دوم: مشابهت اندیشه مشروطه خواهی

و مشروعه خواهی با انقلاب اسلامی

مقدمه	۷۱
۱. مشابهت در جناح سیاسی مشروطیت و انقلاب اسلامی	۷۶
تفاوت بین مشروطیت و جمهوریت	۷۶
مشروعیت سیاسی	۷۸
۲. تفاوت بین جناح پیشین و دو جناح معاصر	۸۲
۳. جمهوری و آراء عمده، انگاه عالمان دینی در نهضت مشروطه	۸۵
مراجع تقلید سه گانه	۸۵
سید جمال الدین اسدآبادی	۸۷
میرزای نائینی رحمته الله علیه	۹۰
ملا عبدالرسول کاشانی	۹۲
حاج آقا نجفی قزوینی رحمته الله علیه	۹۴
حاج آقا نور الله اصفهانی رحمته الله علیه	۹۴
آیت الله میرزا محمد اسماعیل محلاتی	۹۵
شیخ رضا دهخوارقانی	۹۷
فاضل خراسانی ترشیزی	۱۰۱
شهید مدرس	۱۰۲
نتیجه گیری	۱۰۳

فصل سوم: مشروعیت آرای عمومی

۱. دلایل مشروعیت شرعی آرای عمومی	۱۰۷

- انتخاب رهبری از نظر احادیث ۱۰۷
- ارزش و اعتبار اکثریت در اسلام ۱۱۳
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ۱۱۵
- تقدم مصالح اجتماعی بر مصلحت فردی ۱۱۶
- عرف و بنای عقلا ۱۱۶
- شعرت و شیاع ۱۱۸
- استیلا به امر ۱۱۹
- اکثریت میان بین تکلیف ۱۱۹
- اصل مشورت جمعی ۱۲۰
- اصل مشورت در قرآن و سنت ۱۲۱
- یک) اصل مشورت جمعی در قرآن ۱۲۱
- دو) اصل مشورت جمعی در احادیث ۱۲۳
- سه) اصل مشورت جمعی در سیره سیل معصومین (ع) ۱۲۶
- چهار) اصل مشورت جمعی و تعیین رهبری ۱۲۸
- اصل جماعت ۱۲۹
- یک - لزوم پیوستن و همراه بودن با جماعت مسلمین ۱۳۰
- دو - جماعت مسلمین، از نوعی مصونیت برخوردار است ۱۳۱
- جمع‌بندی مباحث ۱۳۳
۲. اعتبار اکثریت از نظر فقها و اندیشمندان اسلامی ۱۳۴
- امام امت الله ۱۳۴
- آیت الله نائینی (ره) ۱۳۵
- مرحوم استاد علامه طباطبائی (ره) ۱۳۶
- مجاهد نسته مرحوم آیت الله طالقانی (ره) ۱۳۷

۱۳۷.....	استاد شهید مرتضی مطهری .....
۱۳۸.....	مرحوم آیت الله منتظری .....
۱۳۹.....	آیت الله جعفر سبحانی .....
۱۴۰.....	آیت الله مکارم شیرازی .....
۱۴۰.....	آیت الله جوادی آملی .....
۱۴۱.....	معموم آیت الله هادی معرفت .....
۱۴۲.....	دانشمند سرسبز مرتضی جزایری .....
۱۴۳.....	آیت الله مدکالیم حائری .....
۱۴۴.....	آیت الله محمدعلی آملی .....
۱۴۴.....	آیت الله عمید زنجانی .....
۱۴۴.....	محمد محمدی اشتهااردی رحمته الله علیه .....
۱۴۵.....	شهید دکتر محمدجواد باهنر .....
۱۴۵.....	مرحوم آیت الله صالحی نجف آبادی .....
۱۴۷.....	پاسخ به اشکالات و پرسش ها .....
۱۵۰.....	بیعت در سنت معصومین علیهم السلام .....

فصل چهارم: مشروعیت قدرت در فلسفه اسلامی

۱۶۱.....	مشروعیت قدرت از نگاه اسلام .....
۱۶۴.....	نظریه انتصابی و انتخابی .....
۱۶۷.....	خداشه پذیری نظریه انتصابی .....
۱۶۸.....	در مرحله ثبوت .....
۱۷۴.....	در مرحله اثبات .....

فصل پنجم: مبانی پنج‌گانه جمهوری اسلامی

۱۹۴.....	۱. اصل لزوم تشکیل حکومت.....
۱۹۴.....	دلایل شرعی بر لزوم تشکیل حکومت.....
۲۰۰.....	۲. امت عامه.....
۲۰۳.....	عقاید امامت و رهبری در اسلام.....
۲۰۳.....	انعقاد امامت از طریق نص.....
۲۰۷.....	انعقاد امامت از طریق انتخاب.....
۲۰۹.....	انتخاب و نصب امام.....
۲۱۶.....	۳. اصل آزادی.....
۲۱۷.....	قرآن، آزادی و انتخاب.....
۲۱۸.....	آزادی از دیدگاه پیشوایان معصومین.....
۲۱۹.....	اقسام آزادی.....
۲۲۵.....	اسلام، آزادی و برابری.....
۲۲۷.....	۴. اصل حاکمیت انسان بر سرنوشت خویش.....
۲۲۹.....	قانون اساسی و اعمال حاکمیت ملی.....
۲۳۴.....	مبانی این اصل در اسلام.....
۲۳۴.....	قرآن: حکومت امانتی است در نزد حاکم.....
۲۳۶.....	امانت بودن حکومت در لسان احادیث.....
۲۳۹.....	۵. پذیرش عمومی.....
۲۴۰.....	مبانی اصل پذیرش عمومی از منظر عقل و دین.....
۲۴۰.....	پذیرش عمومی و سایر اصول.....
۲۴۲.....	پذیرش عمومی از نظر قرآن.....
۲۴۲.....	پذیرش عمومی از نظر احادیث.....

بیعت، انتخاب و پذیرش عمومی.....	۲۴۴
پذیرش عمومی در سیره معصومین علیهم السلام	۲۵۹
۶. اصول و مبانی پنج گانه در اندیشه سیاسی امام علیه السلام	۲۶۳
اصل لزوم تشکیل حکومت دینی.....	۲۶۳
اصل امامت عامه.....	۲۶۳
۷. اصول سه گانه دیگر.....	۲۶۷
اصل آزادی.....	۲۶۸
اصل حاکمیت انسان بر سرنوشت خویش.....	۲۷۰
تعیین سرنوشت سیاسی.....	۲۷۱
رأی، همان حق و سلیقه.....	۲۷۱
مقادیر اصل پنجاه و ششم قانون اساسی در کلام امام علیه السلام	۲۷۴
پذیرش عمومی.....	۲۷۶
تشکیل حکومت.....	۲۷۷
اقدام به تشکیل حکومت.....	۲۷۸
مشروعیت آرای عمومی.....	۲۷۸
۸. روش تشکیل حکومت دینی.....	۲۸۶
جمهوری اسلامی، نوعی حکومت دموکراسی.....	۲۸۸
مشروعیت دینی و مشروعیت سیاسی.....	۲۹۱
نتیجه مباحث.....	۲۹۳

فصل ششم: مشروعیت مهم ترین چالش فراوی نظام جمهوری اسلامی

مقدمه.....	۲۹۷
۱. مهم ترین دیدگاه ها در موضوع مشروعیت از منظر دین.....	۲۹۸

۲۹۸.....	تفکیک مشروعیت سیاسی از مشروعیت شرعی.....
۳۰۴.....	نفی مشروعیت شرعی.....
۳۰۶.....	مشروعیت تلفیقی.....
۳۰۷.....	ویژگی‌های «نظریه انتخابی».....
۳۰۸.....	تفاوت بنیادی این نظریه با نظریه انتصابی.....
۳۰۹.....	تفاوت نظریه نفی مشروعیت شرعی با نظریه انتصابی.....
۳۱۱.....	۲. مروری بر اندیشه اساس امام علیه السلام .....
۳۱۶.....	دو موضوع تفاوت.....
۳۱۸.....	تفسیر و برداشت از انتصاب.....
۳۲۱.....	نگاه تفکیکی یا تلفیقی.....
۳۲۶.....	جمع‌بندی مباحث.....
۳۲۶.....	۳. دموکراسی دینی از نگاه امام خمینی علیه السلام .....
۳۲۸.....	ویژگی‌های دموکراسی از نظر امام علیه السلام .....
۳۳۲.....	یک هشدار مهم.....
۳۳۳.....	۴. دموکراسی و چالش‌های نظری از نگاه دیگران.....
۳۳۷.....	جمهوری اسلامی یا مردم‌سالاری دینی از نگاه امام خمینی علیه السلام .....
۳۳۷.....	۵. نگاهی کلی به الگوی حکومتی حضرت امام علیه السلام .....
۳۳۸.....	جمهوری اسلامی از نگاه امام علیه السلام .....
۳۴۰.....	دلایل گزینش جمهوری برای نظام سیاسی اسلام.....
۳۴۴.....	قانون اساسی جمهوری اسلامی بر اساس اندیشه سیاسی امام علیه السلام .....

فصل هفتم: نظریات اندیشمندان معاصر در زمینه جمهوری اسلامی

۳۴۷.....	۱. نظریه مرحوم علامه طباطبائی علیه السلام .....

۳۴۷.....	مبانی نظریه استاد ^{علیه السلام}
۳۵۰.....	نتیجه مباحث
۳۵۳.....	۲. نظریه آیت الله طالقانی ^{علیه السلام}
۳۵۳.....	آزادی
۳۵۶.....	استبداد
۳۵۹.....	حکومت و حاکمیت
۳۶۰.....	اصول مشروطیت
۳۶۳.....	نظام شریایی جامعه
۳۶۴.....	جمهوری اسلام بنابر نظر طالقانی ^{علیه السلام}
۳۶۵.....	ولایت فقیه
۳۶۶.....	۳. نظریه استاد شهید آیت الله مطهری ^{علیه السلام}
۳۶۹.....	۴. آیت الله شهید سید محمد باقر صدر
۳۷۰.....	پایه اول: خلافت انسان
۳۷۲.....	پایه دوم: گواهی انبیا
۳۷۴.....	سیر تاریخی خلافت انسان و گواهی در زمین
۳۷۷.....	۵. نظریه آیت الله منتظری
۳۷۷.....	چگونگی انعقاد امامت
۳۸۶.....	دلایل صحت انعقاد امامت با انتخاب مردم
۳۹۷.....	نتیجه گیری
۴۰۰.....	۶. شهید آیت الله دکتر سید محمد حسینی بهشتی ^{علیه السلام}
۴۰۰.....	۷. مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله خامنه ای
۴۰۲.....	۸. حجت الاسلام شهید دکتر محمد جواد باهنر ^{علیه السلام}
۴۰۵.....	۹. آیت الله هاشمی رفسنجانی

۱۰. علامه سید محمدحسین فضل الله ۴۰۶
۱۱. محقق معاصر، استاد محمدتقی شریعتی ۴۰۷
۱۲. علامه محمدتقی جعفری رحمه الله ۴۰۷
۱۳. آیت الله جعفر سبحانی ۴۰۸
- پذیرش عمومی یا نخستین عنصر حکومت اسلامی ۴۱۱
- ایستادن بدون حکومت امکان پذیر نیست ۴۱۲
- حکومت امامت است نه حاکم ۴۱۳
- مردم بر اموال خود تسلط دارند ۴۱۴
- پاسخ به دو پرسش ۴۱۵
۱۴. آیت الله صالحی نجف آبادی رحمه الله ۴۱۶
- فرق های اساسی بین دو نوع ولایت اقلیه ۴۱۸
- برتری مفهوم انشایی ۴۱۹
۱۵. آیت الله احمد آذری قمی رحمه الله ۴۲۷
۱۶. آیت الله هادی معرفت رحمه الله و نظریه «تعیین توصیفی» ۴۲۹
- نقش بیعت در عصر حضور و غیبت ۴۳۳
- مشورت و آرای عمومی ۴۳۵
۱۷. آیت الله سید کاظم حائری ۴۳۷
۱۸. آیت الله اسدالله بیات ۴۳۸
۱۹. آیت الله محمد مهدی آصفی ۴۳۹
۲۰. آیت الله سید محمد موسوی یجنوردی ۴۴۰
- مشروعیت حکومت اسلامی ۴۴۲
- زوال مشروعیت ۴۴۳
۲۱. آیت الله سیدعلی شفیعی ۴۴۴

- ۴۴۵..... ۲۲. آیت‌الله سید محسن موسوی تبریزی
- ۴۴۵..... ۲۳. آیت‌الله عمید زنجانی
- ۴۴۷..... ۲۴. استاد سیدهادی خسروشاهی
- ۴۴۷..... ۲۵. مصطفی زمانی
- ۴۴۸..... ۲۶. علی جنتی کرمانی
- ۴۴۹..... ۲۷. ستاره

پیش‌گفتار

در جلد نخست کتاب، مبانی حکومت دینی از منظر فطرت، عقل، علم و دین، و انتظارات ما از اسلام، به عنوان یک مکتب و ایدئولوژی مورد بررسی قرار گرفت و نگرش‌های گذشته ایران در حوزه دین و نگاه به دین، از برون مورد نقد و تحقیق واقع شد. با تبیین مبانی نظام حکومت دینی و نقد دیدگاه‌های عالمان دینی و روشن‌فکران معاصر، در عرصه اندیشه سیاسی اسلام، زمینه تحقیق و بررسی ساختار نظام سیاسی در اسلام فراهم شد.

تحقیق پیرامون ساختار نظام سیاسی اسلام در عصر غیبت، اولین نکته‌ای بود که در این تحقیقات بدان دست یافتیم. علی‌رغم ورود فقیهان و عالمان دینی به تولید نظریه‌پردازی در عرصه سیاسی بود که نخستین دست‌آورد آن، ارائه طرح نظام سیاسی مشروطه بود. این مطلب هرچند پیشینه‌ای دیرین داشت، اما آن‌چه موجب تحول آن گردید، زمینه و بستری بود که با ظهور سلسله صوریه متفق گردید. می‌توان ورود محقق ثانی را به ساحت قدرت، نقطه عطفی در تولید نظریه پیرامون عرصه حساب آورد. تلاشی که محقق ثانی و سایر عالمان دینی آن عصر نمودند، نوعی نام‌بری به بار نشست و نظام سیاسی مشروطه، نمودی از همان حرکت بود. آخرین تلاشی را که می‌توان به عنوان آخرین نتیجه تحقیقات دانست، تغییر و تحولی بود که در نگاه عالمان دینی به وجود آمد و آن، «هدف محوری» در عرصه سیاسی جایگزین «زامدارمحوری» شد. این تغییر و تحول را می‌توان نخستین سنگ بنای تکامل در تولید نظریه‌پردازی دانست؛ زیرا با چنین مبنایی بود که فقه سیاسی شکل گرفت و نظام سیاسی مشروطه با

چنین نگاه فقهی مورد بررسی قرار گرفت که به مهم‌ترین نتایج این تغییر و تحول می‌توان اشاره کرد:

۱- این‌گونه نیست که شیعه به دلیل اعتقاد به امامت معصوم، با هر نوع مفهومی از دولت مخالف باشد، بلکه موظف است در هر عصر و زمانی با دخالت در سیاست، به هر ملایری که ممکن است به اجرای احکام دین بپردازد.

۲- تفکیک حکومت در عصر غیبت با هدف اجرای احکام اسلام انجام می‌پذیرد. دولت را همچنان که نمی‌توان به امامت معصوم منحصر نمود، نمی‌توان به فقیه عادل هم منحصر دست. بلکه اگر فقیه عادل هم نبود، مؤمن عادل مأذون می‌تواند رهبری سیاسی جامعه را بر عهده دهد و اگر مأذونیت امکان نداشت، مؤمن عادل می‌تواند زمام امور را به دست گیرد. به هر ترتیب نکته در این زمینه این بوده که اولویت را با حقانیت اشتباه گرفته‌اند، و لذا آن‌چنین زمین را برای دارای اولویت است، یعنی با بودن امام معصوم کسی حق امامت و رهبری بر امام ندارد نه آن‌که هر که حاکمیت را در عدم دسترسی به امام معصوم به دست گیرد، حکمش باطل است. همین‌طور در مرحله نیابت، با بودن فقیه واجد شرایط، غیر فقیه نمی‌تواند زمام امور را به دست گیرد، اما در مقطعی از زمان که زمامداری فقیه واجد شرایط ممکن نبود، نیابت به مؤمن عادل واجد شرایط مأذون می‌رسد و از آن بالاتر چون هدف محور هستیم اگر همه ارکان حکومت را نمی‌توان در اختیار گرفت، باید به قدر مقدور احکام دین را اجرا نمود، که مشروطیت مفهومی غیر از این نداشت؛ که در مباحث بعدی مفصل‌تر به آن خواهیم پرداختیم. نتیجه بررسی تطبیقی ما در این سلسله مباحث را می‌توان در نکات زیر خلاصه نمود:

۱- قدرتی که از اراده ملی ناشی می‌شود، اگر در چارچوب قوانین الهی ایجاد شود، مشروع خواهد بود.

۲- در چنین فرضی تفکیک مشروعیت شرعی از مشروعیت سیاسی معنا نخواهد

داشت، بلکه حاکمیت ملی در این فرض در طول حاکمیت الهی قرار می‌گیرد.
۳- از مجموعه احکام سیاسی و سخنرانی‌های امام علیه السلام در صحیفه امام به وضوح مشهود است که امام علیه السلام معتقد به مشروعیت تلفیقی بوده، نه مشروعیت تفکیکی، از مهم‌ترین مباحث ما در جلد دوم می‌باشد.

از آن‌رو، سلسله مباحث ما در این جلد، با تحلیلی بر نهضت مشروطیت آغاز می‌شود که در واقع ادامه مباحث فصل پنجم جلد اول می‌باشد و از این نظر که انقلاب اسلامی در تداوم آن تحولی بود که به نهضت مشروطیت انجامید، در فصل دوم به مشابهت دو نهضت پرداختیم و در ادامه مباحث مشروعیت سیاسی، جمهوریت نظام را طی فصل سوم و چهارم به بررسی گرفتیم تا زمینه طرح مبحث اصلی یعنی اصول و مبانی جمهوری اسلامی فراهم گردد. آن مبحث در دو بخش مورد بررسی قرار گرفت و مهم‌ترین چالش فراروی نظام جمهوری اسلامی آخرین فصلی است که این سلسله مباحث با آن پایان می‌یابد.

در پایان، نظریات یاوران، اصحاب و شاگردان امام علیه السلام در مبارزات سیاسی و همفکران او را که در تولید نظریه‌پردازی نقش مهمی در مسیر ما داشته‌اند و به افکار و اندیشه‌های سیاسی او از دیگران آشناتر بوده‌اند آوریم تا با اندیشه سیاسی آن ستارگان درخشان آسمان علم و فضیلت آشنا شویم. دیگر این که ناچاریم می‌توان گفت مبانی جمهوری اسلامی از دید تیزبین آن ستارگان علم و معرفت پنهان نیست و آخرین هدف از ارائه آن نظرات آن بود که در مجموع نظرات آن فرهیختگان، به حقیقتات به عمل آمده را تأیید می‌نمایند.

در پایان از فرهیختگان اندیشمند می‌خواهم که با انتقادات و پیشنهادهای خود ما را در این تحقیق مساعدت فرمایند و به تعمیق و غنای این مباحث بفرمایند.

والسلام

علی عرب‌سرخی اردستانی